

CEMÂLEDDİN CAUŐEVIŐ (1870-1938) – HAYATI VE ESERLERİ **CEMALEDDİN CAUŐEVIŐ (1870-1938) – HIS LIFE AND** **ACHIEVEMENTS**

Serdar ÖZDEMİR*
Adnan KAJEVIĆ†

ÖZ

Bu alışma, Bosna Müslümanlarının en önemli isimlerinden biri olan Cemâleddin CauőeviŐ'in (1870 – 1938) hayatını ve eserlerini ele almaktadır. Araştırma, yirminci yüzyılın ilk yarısında Bosna ve Balkan Müslümanlarının durumunu, konumunu ve dolayısıyla tüm bu gelişmeler ışığında CauőeviŐ'in rolünü açıklamak amacını gütmektedir. Bununla birlikte, Bosna Hersek'teki Müslümanların genel durumu ile ilgili, CauőeviŐ'in hayatı boyunca yazdığı ve yayınladığı eserlere, kitaplara ve metinlere değinilecektir. Bosna Hersekli çağdaşı olan âlimler tarafından tartışmalı bir kişi olarak nitelendirilen CauőeviŐ'in kişiliği hakkında objektif bir yaklaşımla analiz yapılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Cemâleddin CauőeviŐ'in mücadelesi, eserleri ve elde ettiği sonuçlar tespiti gayret edilmiştir. Ayrıca bu araştırma CauőeviŐ'in Bosnalı Müslümanlar için önemli eğitim kararları aldığı yıllarda Bosna Hersek'in genel durumunu da ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşlâm Tarihi, Cemâleddin CauőeviŐ, Bosna Hersek, Birinci Dünya Savaşı, Balkanlar.

Jel Kodu: A2, I2, N9.

ABSTRACT

The subject of this study will be Cemaleddin Causevic (1870 – 1938), one of the most important names in history of Bosnian Muslims. Given that Cemaleddin Causevic assumed the position of Bosnian Muslim during the First World War, we think that his life and work deserved such research. The aim of our research is to briefly explain the situation and position of Bosnia and the Balkans in the first half of the twentieth century, and Causevic's influence in that time. In addition to this, we will also talk about the productive work, books and texts written and published by this scholar. We believe that we will present an objective picture of personality of Causevic, who is described as controversial by contemporary ulema in Bosnia and Hercegovina. The aim of this study is to explain the most important principles of Cemaleddin Causevic, his work and results he obtained during his life. Our research also includes the situation in Bosnia and Hercegovina during the years Causevic achieved the most important educational results for Bosnian Muslims.

Keywords: Islamic History, Cemaleddin CauőeviŐ, Bosnia and Herzegovina, First World War, Balkans.

Jel Kodu: A2, I2, N9.

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İşlam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID İD: 0000-0003-3222-2057; E-posta: sozdemir@sakarya.edu.tr

† Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşlam Tarihi ve Sanatları Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID İD: 0000-0001-9831-2405, E-posta: adnankajevic.1@gmail.com

Giriş

Bosna Hersek'in 1463 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olan diğer bölgelerde olduğu gibi Bosna'da da yeni bir sistem kurulmuştur. Fetih sonrasında bölgeyi kontrol altına alan ve burada bir düzen tesis eden Osmanlıların siyasi gücü on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki siyasi gücünü kaybetmesi bölgede en çok Bosna'yı etkilemiştir. Bir yanda Osmanlıların buradaki gücünü kaybettiğini gören ve çıkarları için burayı almayı düşünen Ruslar, diğer tarafta da bu karmaşadan yararlanmak isteyen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bölge üzerinde muhtelif planlar yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun askerî ve siyasî gücünün Avrupa'nın bu bölgesinde düşmesinden sonra, Bosna'daki durum kontrolden çıkmaya başladı. 1878'de yapılan Berlin Kongresi'nden sonra Bosna Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edildi. Bosna Hersek'teki Müslümanlar için bu iktidar değişimi, hayatın bütününe etkileyen yeni bir durum haline dönüştü. Zira Osmanlı yönetiminde Şeyhü'l-İslam'a bağlı olan dini yapı, Bosna Hersek'in kaybedilmesinden sonra sorgulanan bir mesele haline geldi. Yeni süreçteki yönetimlerin bu bölgedeki Müslümanlar hakkında aldığı kararlar ve bu arada İstanbul'daki dini merkezle bağlarının sürdürülmesinin yasaklanması, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Bosna Hersek'te özel bir İslâm Birliği kurulması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Müslümanların birleşmiş bir dini yapının himayesinde örgütlenmesi, 1882'de İslâm dünyasında özel karaktere sahip olan Riyaset kurumunun kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Riyasetin başında Bosna – Hersek'teki tüm Müslümanların lideri olarak reisülulemâ bulunmaktaydı. Riyasetin kurulmasından sonra Müslümanlar, dini liderlerini kendi içlerinden seçme hakkına resmen sahip olmuşlardır. Müslümanların dini liderlerini temsilcilerinden seçme hakkı olsa da, bu hak çeşitli siyasi ve sosyal aktörler tarafından engellenmiştir. Cemâleddin Causeviç, Riyaset kurumunun bu organizasyon sisteminde dördüncü Reisülulemâsıdır. Aynı zamanda kurumun tarihsel gelişiminde en başarılı Boşnak lider olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada, Cemâleddin Causeviç'in yaşadığı döneme en yakın kaynaklara ve belgelere dayalı bir araştırma yapılmaya gayret edilmiştir. Bu bağlamda, arşiv belgeleri ve yazarın orijinal eserleri de kullanılmıştır. Ayrıca Bosnalı âlimin hayatı ve çalışmaları hakkında daha önce yapılan araştırmalar ve eserler de dikkatle incelenmiştir. Bunlar arasında, Enes Karić ve Mujo Demirović'in *Reformcu ve eğitimci olarak Cemâleddin Causeviç* adlı kapsamlı eserinden azami derecede istifade edilmiştir. Konuyla ilgili yapılmış olan her hangi bir yüksek lisans ve doktora çalışması tespit edilememiştir. Yalnızca, "1878-1982 yıllar arasında Bosna Hersek'teki Tefsir Çalışmalarında Yenilikçilik Düşüncesinin Tesirleri" adlı yüksek lisans tezinin içinde, Cemâleddin Causeviç'in hayatı ve çalışmaları hakkında kısa bir bölüm yer almaktadır.

1. Cemâleddin Causeviç'in Hayatı

Cemâleddin Causeviç, 28 Aralık 1870 yılında Bosna Hersek'in kuzeybatısında yer alan Arapuşa adlı köyde doğdu (Aruçi, 2003, s. 447; Pandža, 1938, s. 298). Pandža'ya (1938) göre Causeviç'in annesi doğumdan üç gün sonra vefat etti, bu yüzden Causeviç küçük yaştan itibaren babasının himayesinde büyüdü. Causeviç, halk arasında Ali Hoca olarak bilinen babasından ilk dini eğitimini aldı. Babasından temel din eğitimini aldıktan sonra, eğitimine Bihaç medresesinde devam etti. Burada Sabit Ribić (Ribić) Efendi ile tanışıp ondan bazı dersleri aldı (Pandža, 1938). Bu nedenle babası Ali Hoca ve Sabit Efendi, Causeviç'in ilk hocaları olarak zikredilmektedir. Bihaç (Bihaç) medresesinde eğitimini tamamladıktan sonra eğitimini devam ettirmek amacıyla 1887'de İstanbul'a gitti (Pandža, 1938).

Causeviç'in İstanbul'daki tahsili ile ilgili bilgiler genellikle yakın temasta olduğu ve bu şehirde okurken ders aldığı hocaları vasıtasıyla bizlere ulaşmaktadır. Öğrencilik yaşamında ders aldığı en önemli isimler arasında Tokatlı Salih Efendi ve Hasan Hüsnü Efendi yer almaktadır (Traljić, 1998, s. 50). Pandža'ya (1938) göre ilk icazetnamesini 1902 yılında Hasan Hüsnü Efendi'den aldı. Bunun haricinde, hocaları arasında Esad Dede isminden de bahsedilmektedir.

Causeviç'le uzunca bir süre ortaklık ve yoldaşlık yapan Hafız Muhammed Pandža'ya (1938) göre, İstanbul'da kaldığı ilk yıllarda Mevlevî tarikatına katıldı. Esad Dede'nin himayesindeyken Farsça'yı öğrenip, Mesnevi derslerine iştirak etti. Muhtemelen almış olduğu bu eğitimlerin katkısıyla daha sonraki yıllarda, Causeviç'in derslerine ve sohbetlerine katılan dinleyiciler tarafından hüsnü kabul gördü (Mulabdić, 1938, s. 306). İstanbul'a gelişinden 1898'e kadar Causeviç, çeşitli medreselerde ve yukarıda ismi zikredilen âlimlerin himayesinde ilim halkalarına katıldı. Başta Manastırlı İsmâil Hakkı olmak üzere, bütün hocaları onun ileride önemli bir şahsiyet olacağına inanıyordu (Pandža, 1938, s. 300). 1898'de İstanbul'daki Mekteb-i Nüvvâb'a kaydoldu, ancak İsmâil Hakkı Efendi'nin tavsiyesi üzerine fikrini değiştirip Mekteb-i Hukuk'a geçti (Traljić, 1971, s. 93). Pandža'ya (1938) göre İstanbul'daki tahsili sırasında, Ahmet Cevdet Paşa ile yakın bir dostluk kurdu. Causeviç Jön Türk hareketine duyduğu sempati nedeniyle Ahmet Cevdet Paşa tarafından koruma altına alınıp, Arap dünyasına muhabir olarak gönderildi.

Cauşeviç'in yaşamının bu dönemi kendisi için oldukça önemlidir. Çünkü Mısır'da kaldığı süre boyunca Muhammed Abduh ile tanışacak ve İslâmî görüşü önemli ölçüde değişecektir. Cauşeviç, Mısır'da takriben üç ay kalıp Muhammed Abduh'un vaazlarına katılmıştır (Traljić, 1971, s. 96). Karić (Kariç), bu görüşmenin Cauşeviç için önemli bir dönüm noktası olduğunu belirtmektedir (Karić & Demirović, 2002, ss. 44-47). Bu sayede Arap ülkelerinde bulunduğu süre boyunca İslâm dünyasındaki genel ahvalin değerlendirilmesi hususunda önemli bir tecrübe sahibi olmuştur. Mahmud Traljić beyanına göre, Cauşeviç bu dönemde Tasvîr-i Efkâr ve Tercümân-ı Hakikat gibi dergilerdeki yazılarıyla tanınmaya başlamıştır. Arap dünyasında bulunduğu süre boyunca oradaki siyasal, ekonomik ve dini hayata dair çeşitli yazılar yazmıştır (Traljić, 1998, s. 56; Pandža, 1938, s. 301).

1902 yılında eğitimi tamamlamadan bir yıl kadar önce Cemâleddin Cauşeviç ilk defa Bosna'ya geldi (Mulabdić, 1938, s. 306). Mulabdić'e (1938) göre, Ramazan ayı boyunca Gazi Hüsrev Bey Camii'nde ilk vaazlarını vermeye başladı. Memleketine döndükten sonra, vaazları ve sohbetleriyle kendisinden önce bu görevleri ifa eden âlimlerin ötesinde bir üne kavuştu. Gelişinden hemen sonra yaptıkları, daha sonra yapacağı eylemlerin habercisiydi. İlk vaazlardan sonra eğitimini tamamlamak amacıyla İstanbul'a geri dönüp, 1903 yılında okulu bitirip memleketine tamamen geri döndü. Çağdaşlarına söz vermesi sebebiyle Bosna'ya geri döndü (Traljić, 1971, s. 98).

1903'te Cauşeviç nihayet Bosna'ya temelli dönerek *Saraybosna Lisesi'nde* Arapça hocası olarak çalışmaya başladı. İstanbul'da uzun süre kalması nedeniyle ana dilindeki yaşadığı ifade güçlüğü, Boşnakça verilmesi gereken derslerde zorluk çekmesine sebep oldu (Spaho, 1938, s. 293). Ancak bu sorunu hızlı bir şekilde hallederek Arapça ders kitaplarını yeniden tertip etti. Ders kitaplarını Mısır'daki Arapça ders kitaplarına göre düzenleyerek, bazı hususlarda kendisi de eklemeler yaptı. Cauşeviç iki yıl boyunca Arapça hocalığını sürdürdü, bu süre zarfında öğrencileri arasında büyük bir sempati kazandı (Spaho, 1938, s. 294).

Cauşeviç Arapça öğretmenliği görevinden 1905 yılında ayrıldı ve aynı yıl Ulemâ Meclisinin üyesi oldu (Spaho, 1938, s. 294). Bu yıl aynı zamanda eğitim alanındaki reform çalışmalarına başladığı bir döneme denk düşmektedir. Ulemâ Meclisi üyesi olarak beş yıl görev yaptı. Beş yıl boyunca Bosna'daki medrese ve mekteplerde din öğretimini geliştirmek hususunda önemli katkılarda bulundu (Milićević, 1938, s. 313). Bu süre zarfında, yanındakilerle birlikte Bosna Hersek'in en ücra bölgelerine kadar ulaştı, medrese ve mekteplerin müfredatlarını gözden geçirme fırsatı buldu (Pandža, 1938, s. 302). Bu girişimlerle din öğretiminde var olan sorunları tespit etmeye gayret etti. Cauşeviç'ten önce kimse Bosna halkının köylü kesiminin okuryazarlığına dair çalışmalarda bulunmamıştı, kendisinden sonra da bu konuyla ilgi gösteren kişiler oldukça az sayıdadır (Hadžimulić, 1938, s. 316). Pandža'ya (1938) göre, Ulemâ Meclisinin bir üyesi olarak çalışmaları ne kadar büyük olsa da, Cauşeviç özel çalışmalarına da ayrıca önem verdi.

Bu süre zarfında, Cauşeviç'in çalışmalarını iki bölüme ayırmak mümkündür. Bunlardan biri Ulemâ Meclisi'nin aktif üyeliği boyunca yaptığı çalışmalar diğeri ise din eğitimi geliştirme alanında yapmış olduğu kişisel gayretleridir. Kuşkusuz bu iki bölüm birbiriyle bağlantılıdır. İlk önce Ulemâ Meclisi'nin bir üyesi olarak Bosna'daki eğitim durumunu incelemek ve geri kalmışlığın sebeplerini bulmak amacıyla Bosna'nın her yerini gezmiştir. Bu seyahatlerde din öğretiminde var olan eksiklikleri belirleyip ana dilde (Boşnakça) basılacak dinî kitaplara olan ihtiyaç durumunu ortaya koymuştur (Imamović, 1994, s. 55).

1.1. Arebica Alfabeti ve Dergi Faaliyetleri

1878'de Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgali, bu ülkedeki özellikle dinî hayatın gidişatını tamamen değiştirdi. Bu işgali izleyen değişiklikler, Boşnak Müslümanların tüm yaşam alanlarını etkiledi. İşgal, Boşnak nüfusu içinde hareket alanının kısıtlanmasına, kendini ifade etme zorluğuna ve siyasi düzensizliğe neden oldu (Imamović, 1996, s. 362). Kendilerini kaotik bir sosyal ve politik vaziyette bulan Bosnalı Müslümanlar kimlik kaybetme riski ile karşı karşıya kaldılar. İşgal ile birlikte gelen değişiklikler doğal olarak eğitimi de büyük ölçüde etkiledi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, okullarda eğitim ağırlıklı olarak Türkçe veya Arapça olarak gerçekleştirilirken, işgalle birlikte okullarda eğitimin dili Almanca oldu (Çauşeviç, 1928, s. 290). Bosna'daki Osmanlı yönetiminin son dönemi modern okulların açılmasına şahitlik etmişti. Yeni okullara sıcak bakmayan Bosnalı Müslümanlar, bu okullardaki okutulan laik derslerin çocuklarına olumsuz yöne etkileyeceğini düşünüp, hükümetin bu eylemine karşı çıkmışlardı (Mulabdić, 1938, s. 306). Mulabdić'e (1938) göre, işgalden sonra Avusturya-Macaristan yönetimi ile birlikte açılan eğitim kurumlarının Bosnalı Müslümanlar arasında daha fazla memnuniyetsizliğe sebep olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, Boşnakların işgalden dolayı hayal kırıklığına uğradıklarını, bu sebeple işgalci makamların her hareketine güvensizlikle yaklaştıklarını vurgulamaktadır (Mulabdić, 1938, s. 306). İşgalden sonra Bosna'daki eğitim durumunu analiz eden Cauşeviç, birçok Boşnak'ın Avusturya-Macaristan döneminde açılan okullara açık bir şekilde karşı olduğunu belirledi (Çauşeviç, 1928, s. 291). Yeni dönemdeki okulların kabul görmemesi nedeniyle, işgalden sonra eğitimsiz olan kişilerin sayısı arttı. Bütün bu durum insanların okullarda öğretilen Arapça veya Türkçe dilinden uzaklaşmasına neden oldu. Tüm insanlar için anlaşılabilir yeni bir yazı/eğitim diline ihtiyaç olduğu kanaatine ulaştı. Boşnaklar işgal döneminde dinî ve eğitim alanındaki özerklik için mücadele ederek din öğretiminde reform yapma hakkını elde ettiler (Mulić, 1938, 316). Boşnak dilindeki reformlara yönelik daha önceki girişimlerin izinden giden Cauşeviç, kendini aynı

çaba içinde buldu. Cauşeviç'ten önce Boşnak aydınların Arap alfabesini Boşnak diline uyarlama girişimleri geniş kitleler tarafından kabul edilmedi. Bu alandaki öncüllerinden farklı olarak Cauşeviç, son derece başarılı bir çalışma ortaya koydu (Aksoy, 2018, s. 266).

Cauşeviç *Arebica* alfabesini, Boşnakların okuryazar sayısını artırmak amacıyla kendi dilinde bir yazı dili/alfabe geliştirmek suretiyle eğitim reformu için önemli bir başlangıç yapmış oldu (Mulić, 1938, 317). Bunun için arkadaşı olan ve matbaa işini bilen Agof Zeronian Efendi'ye Boşnakça için uygun harflerin yapımı işini sipariş etti. Kitapların basım işini ise *Islamska štamparija (Müslümanların Matbaası)* gerçekleştirdi. Böylece, *Islamska Štamparija* Cauşeviç'in fikirlerinin uygulamaya geçmesinde en önemli destekçilerden biri haline geldi (Pandža, 1938, s. 301).

Cauşeviç'in Ulemâ Meclisi haricindeki çalışmalarına gelince, beş senesini halkın ilmî ve kültürel gelişimine katkıda bulunan dergileri yayınlamaya odaklanarak geçirdiği söylenebilir. 1906 yılında Cauşeviç'in editör olarak görüldüğü ilk dergi, *Behar* dergisiydi (Handžić, 1938, s. 310). Handžić'e (1938) göre, bu derginin ardından 1907 yılında *Mekteb* takvimini yayınladı. 1908 yılında, bu alandaki çalışmalarının doğrultusunda, iki yıl boyunca bizzat kendisinin öncülük ettiği *Tarik* dergisi ortaya çıktı (Čaušević, 1908, s. 34).

Tarik dergisi Cauşeviç'in gazetecilik çalışmalarını taçlandırmasında büyük rol oynadı. Öyle ki "*Muhtasar İslâm Tarihi*", "*Dedenin Menkibeleri*" gibi bazı eserleri bu dergide yayımlandı (Čaušević, 1909, s. 32). Cauşeviç *Tarik* dergisinde görüşlerini ortaya koyduğu yazılarıyla, yeni oluşturulan *Arebica* alfabesinin din öğretiminin ve Bosna'daki eğitimin gelişmesinde bir temel olarak hizmet edebileceğini açıkça beyan etmiştir (Čaušević, 1908, s. 2).

Bununla birlikte, Cauşeviç dikkatini muallim tabakasına çevirerek 1909 yılında, onun tavsiyesi üzerine *Bosna Hersek İmam ve Muallimler Derneği* kuruldu. Bunun ardından tavsiyesiyle *İlmiyye* adlı topluluğun içerisinde bütün entelektüel tabakalar bir araya getirilerek *Muallim* adlı derginin yayımlanması süreci başlatıldı (Pandža, 1938, s. 302). Cauşeviç aynı sene *Şeriat Kadılık Okulu'na* profesör olarak atandı ancak kısa bir süre sonra okul idaresinin bazı kararlarına karşı çıktığı için bu görevden ayrıldı. 1912 yılında da resmi olarak görevden alındı (Spaho, 1938, s. 293).

1.2. Reîsülulemâ Adaylığı ve Seçimleri

1910-1912 yılları arasında Cauşeviç'in maddi sıkıntılar çekmeye başladığı zaman dilimi olarak görülmektedir. Bu sıkıntılı süreçte Türkiye'ye geri dönmeyi ve yıllar içinde topladığı kitapların tamamını satmayı düşündüğü ifade edilmektedir (Spaho, 1938, s. 294). Tam bu esnada eski Reîsülulemâ Sulejman Šarac (Šarac) makamından çekilince, gerek Cauşeviç'in yakın arkadaşları gerekse halkın çoğunluğu onun, bu makama layık olacağını düşündüler (Sikirić, 1938, s. 315). Reîsülulemâ makamı, 1878'den sonrası Bsnalı Müslümanlar arasında en yüksek dinî makamını temsil ediyordu (Aruçi, 2007, ss. 549-550). Reîsülulemâ seçimleri hiç de kolay olmadı. *Izborna Komisija* (Reîsülulemâ seçimiyle görevlendirilen komisyon) üyelerinden bazıları Cauşeviç'in görevine atanmasına karşı çıktığı için, söz konusu seçimlerin ilk turu, oyların çoğunluğunu kazanmasına rağmen iptal edildi (Aruçi, 2003, s. 447; Spaho, 1938, s. 294). Cauşeviç bu en yüksek makama seçilmesiyle ilgili tüm ihtilaflara rağmen, söz konusu seçimlerin ikinci turunda da en fazla oyu alarak Reîsülulemâ makamına getirildi. 27 Ekim 1913 yılında bu yüksek makama Avusturya-Macaristan İmparatorunun kararnamesiyle resmi olarak seçilmiş oldu (Biser, 1913/1914, s. 255). Cauşeviç'in makama getirilme merasimi 26 Mart 1914 yılında resmi olarak gerçekleşti (Mahinić, 1938, s.70). Cauşeviç Reîsülulemâ makamına seçilmeden önce toplumun evrensel gelişimini, birliğinin temeli olarak savundu. Bu makama seçildikten sonra yaptığı ilk konuşmasında çalışmalarının hangi yönde olacağını beyan etti (Misbah, 1913, s. 4). Özellikle Müslümanlar arasındaki uyuşmazlığı gidermeye yönelik düşünceleri ilk sırada geliyordu. Savunduğu ikinci nokta ise medrese ve mekteplerin mevcut durumunun gelişmesi ve din eğitiminin ilerlemesiydi (Pandža, 1938, s. 302).

1.3. Birinci Dünya Savaşı Esnasındaki Faaliyetleri

Cauşeviç'in Reîsülulemâ makamındaki ilk faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte sekteye uğradı. Savaşın ilk yıllarında çoğu erkeğin cepheye gitmesi sebebiyle geride kalan kadınların korunması noktasında önemli faaliyetlerde bulundu (Spaho, 1938, s. 294).

Cauşeviç savaş yıllarında yaşadığı tüm zorluklara rağmen, din öğretimini yeniden şekillendirme gayesinden vazgeçmedi. Bir yandan, zor duruma düşen insanlara yardım eden tek kurum olma vasfını muhafaza etmeye çalışırken diğer bir yandan ise gerçekleştirmek istediği reformları uygulama yolunda önünde duran geniş bir insan unsuru ile uğraşma mecburiyeti vardı (Imamović, 1991, s. 27; Mahinić, 1938, s. 70). Mahinić'e (1938) göre, bütün bu zorluklara rağmen Cauşeviç'i inandığı istikamette mücadele etmesine savaş sıkıntıları engel olamadı. Bilakis bu zorlu süreçte bile kendi halkının entelektüel gelişimine hizmet edecek kurumlar oluşturmayı başardı. Bu cümleden olmak üzere, Cauşeviç'in kişisel çabalarıyla açılan ilk kurumlardan biri olan ve maalesef daha sonra maddi sıkıntılar nedeniyle kapanmak zorunda kalan Saraybosna'daki *Okružna Medresa* (Bölgesel Medresesi) en ilginç örneklerden biridir.

Cauşeviç bir yandan üstlendiği görevin gereği olan faaliyetleri yürütürken, diğer taraftan da kişisel kariyer gelişimini sürdürmeye gayret etti. Bu bağlamda “*Şeriat Kadılık Okulu'nun*” öğretim üyeliğine yükselmeye çalıştı. Hükümetle bu konuda uzun yazışmalardan sonra, 1918/1919 öğretim yılında *Şeriat Lisesi* açıldı (Pandža, 1938, s. 302). Pandža'ya (1938) göre, Cauşeviç Bosna-Hersek'teki en eski eğitim kurumu olan *Gazi Hüseyin Bey Medresesi'ni* yeniden düzenlemek için çalıştı. İlk ve ortaokullarda gerçekleştirilen din eğitimi için yeni müfredatlar geliştirdi ve dini kitapların gelişim sürecini sürdürdü.

Cauşeviç'in savaş sırasındaki sosyal faaliyetleri de oldukça önemli ve etkin çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda savaş yılları sırasında fakirlerle ilgilenen *Sarajevsko Potporno Udruženje Merhamet'in* başkanlığını üstlendi (Traljić, 1971, s. 97).

1.4. Savaş Sonrası Yıllarda Cemâleddin Cauşeviç

1918 yılında Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Bosna Hersek; Sırp Hırvat ve Sloven Krallığı adı altında oluşan devlet yapısı içinde dâhil edilerek, Sırbistan'ın egemenliği altına girmiş oldu. Bu esnada Reis Cauşeviç'in Sırp askeri liderleriyle olan yazışmalarına dayanarak, nesli tükenmekte olan halkı için defalarca koruma istediğini görmekteyiz (Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi Arşivi, V-737, No. 2061/18). Ayrıca savaş sonrası yıllarda Sırp topraklarının insafına bırakılan Balkanların diğer bölgelerinde kalan Müslümanlar mektuplarıyla veya şahsen görüşmek suretiyle Cauşeviç'ten yardım talep etmişler, o da elinden geleni yapmıştır (GHBA, V-737, No. 143/1919).

Bu faaliyetleri nedeniyledir ki, savaş sonrası yıllarda, Cauşeviç Bosna-Hersek ve tüm Balkan Müslümanlarının koruyucusu olarak görülmeye başlandı. Cauşeviç, Müslüman nüfusunun tek koruyucusu olduğu süre boyunca, Reisülulemâ makamını, eğitim reformu konusundaki çalışmalarını da ihmal etmedi (Mahinić, 1938, s. 69). Kuşkusuz, halkına zarar veren tüm bu sıkıntılarla uğraşmaktan ötürü, Cauşeviç daha önceki dönemde olduğu gibi yayıncılık çalışmalarına kendini adayamadı. Hala çeşitli eserler yazıyor ve yayınlıyordu, ancak bu dönemdeki çalışmaları ilk yıllarındaki çalışmalarından nispeten daha azdı. Bununla birlikte Cauşeviç dini aydınlanma çalışmalarını da yine bu dönemde sürdürmeye devam etti (Pandža, 1938, s. 303).

Cauşeviç'in kişisel katkılarıyla, İslâmî eğitim alanında iki noktada etkin çalışmalar yapıldı. Bu iki çalışma, yeni siyasal dönemde din eğitiminin gerçekliği ve gelişimi hususunda önemli katkılarda bulunmuştur (Hasanović, 2010, s. 157). Cauşeviç'in bu çalışmaların birinde belirttiği gibi, eskiden din eğitimi halk için bilinmeyen/anlaşılmayan bir dilde gerçekleştiriliyordu ve bu durumu gördükten sonra ders kitapları, Boşnakça dilinde fakat Arap harfleriyle bastırılmaya başlamıştı. Bu durum on beş yıl içinde önemli ölçüde gerçekleşmiş oldu. İkinci çalışma ile din öğretiminde bir diğer köklü karar alınarak, Latin alfabesinin yanı sıra Kiril harfleriyle de yeni kitaplar hazırlandı (Hadžimulić, 1938, s. 319).

Cauşeviç'in bu dönemdeki diğer faaliyetleri bağlamında Bosnalı Müslümanların siyasi durumu ve duruşu ile ilgili yaptıklarından da bahsetmek yerinde olacaktır. 1920'li yıllardaki Boşnakların siyasi partiler arasındaki muhalif durumu ve Cauşeviç'in uzlaştırma yönündeki çabalarını özellikle vurgulamak gerekir. Kendi inisiyatifleriyle Boşnakların temel siyasi temsilcilerinden oluşan grup ile bir araya geldi ve onları mümkün olduğunca çatışmadan uzak durmaya ve halkın kültürel ve eğitim yönünden ilerlemesi hususunda çalışmaya davet etti (Karić & Demirović, 2002, ss. 124-130).

İlerleyen yıllarda, Cauşeviç'in kendisi ve Bosna-Hersek'teki İslâm Birliği için önemli hadiseler meydana geldi. Cemâleddin Cauşeviç'in İslâm Birliğinin statüsü ile ilgili özgün tutumu nedeniyle, savaş sonrası yıllarda İslâm Birliğini her ne pahasına olursa olsun kontrol altına almak isteyen hükümet temsilcileri tarafından sürekli saldırılara maruz kaldı. 1929 yılında Sırp rejim hükümeti, İslâm Birliği ile ilgili yeni bir kanun getirme ve 1909'da yürürlüğe giren özerk statüsünü kaldırma konusunu gündeme getirdi (Spaho, 1938, s. 296).

1.5. Emekliliği ve Vefatı

İslâm Birliğinin statüsünü belirlemek için hükümet 1929'da bir anket çalışması planladı. Cauşeviç, başta bu anket çalışmasına iştirak etti ancak bazı kararlara karşı çıktığı için hükümet tarafından istifaya zorlandı. Cauşeviç, Bosna-Hersek'teki İslâm Birliğinin örgütlenmesi hakkındaki yeni yasaya karşı çıkmasına rağmen yasa kabul edildi. Böylece Cauşeviç Yugoslavya Krallığı'nın yeni Reisülulemâ'sı olarak ilan edildi (Gajret, 1930, s. 86). Cauşeviç hükümetin himayesinde kurulan ve birçok yönüyle Cauşeviç'in düşüncelerine uygun olmayan İslâm Birliğindeki yeni durumda, geçmişte yaptığına inandığı hayırlı hizmetleri gölgelememek adına emekli olmaya karar verdi (Pandža, 1938, s. 306). Pandža'ya (1938) göre Sırp yetkili makamlarıyla uzun süren yazışmalar ardından Cauşeviç, 1930 yılında Nisan ayında resmen emekli oldu.

Emekliliğinden 1938'deki ölümüne kadar, Cauşeviç araştırma ve yayıncılık çalışmalarını devam ettirdi. Reisülulemâ görevinden emekli olmasına rağmen, Boşnak Müslümanlar vefatına kadar Cauşeviç'i tek ve yegâne liderleri olarak görmeye devam ettiler (Đozo, 1970, 6). Bu yıllarda hasta olmasına rağmen, reformist çalışmalarını ihmal etmeyerek yerel dergilerde çok sayıda makale yazmaya devam etti (İslamski Svijet, 1935, s. 2). Yayınladığı makalelerinde sosyal durumu analiz etmeye, olumsuz kararları eleştirmeye ve güzel tavsiyelerde bulunmayı

sürdü. Bu dönemde ayrıca yedi yıl boyunca Ku'rân-ı Kerim'in Boşnakçaya çevirisi için Hafız Pandža ile birlikte çalıştı (Pandža & Čaušević, 2014, s. 59). Verimli ve başarı dolu hayatı, 28 Mart 1938'deki vefatıyla sona ermiş oldu. O dönemde yaşayan herkesin ifade ettiği şekliyle Čaušević'in vefatı, Bosna Hersek'in en üzücü hadiselerinden biriydi (Nametak, 1938, s. 100).

2. Cemâleddin Čaušević'in Eserleri

Čaušević'in Reîsülulemâ görevinde iken gerçekleştirdiği faaliyetler ne kadar önemli ise, vefatına kadar yazdığı ve yayınladığı eserleri de aynı derecede önemlidir. Čaušević henüz öğrenciyken bile, gazeteci sıfatıyla çeşitli İstanbul dergilerinde makaleleri yayımlanmıştı (Traljić, 1971, s. 95). İslâmi ilimlerde telif ve tercüme çalışmalarını ise hayatı boyunca devam ettirmiştir. Hayatının son demlerinde bile yorulmadan eserlerini yazmış ve yayınlamıştır.

İlmi çalışmaları ve yayınladığı yazıların belirli bir bütünlük içinde olmadığı görülse bile içinde bulunduğu dönem ve coğrafya açısından eserleri oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışmalarını üç döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem, 1903'te Bosna'ya dönüşünden 1913'teki Reîsülulemâ makamına seçilmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. İkinci dönem, Reîsülulemâ görevinde geçirdiği zamandır. Bu süre, 1913'ten başlayıp 1930'a kadar Čaušević'in Reîsülulemâ görevinden resmen emekli olmasıyla sona ermiştir. Çalışmalarının üçüncüsü ise 1930'da başlayıp ve 1938'deki vefatıyla birlikte sona eren dönemdir.

Čaušević'in ilgilendiği konuların genişliği dikkate alındığında, çalışmalarının bir alanla sınırlı olmadığı söylenebilir. Ancak eserleri dikkatle analiz edildiğinde, Bosna-Hersek'teki din eğitimi reformu üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Din öğretimini yeniden düzenlemek amacıyla yazdığı eserlerin yanında dini ve sosyal konular üzerinde mühim çalışmaları oldu (Karić & Demirović, 2002, 159). Čaušević telif ve tercüme faaliyetlerinin yanı sıra, Müslümanların entelektüel refahını ve ilerlemelerini önemseyen çok sayıda derneğin kuruluşunu gerçekleştirdi.

2.1. 1903-1913 Arasındaki Çalışmaları

1903'te Čaušević Bosna'ya dönüşünde iki yıl sonra yayıncılık çalışmalarına başladı. Bu anlamda Čaušević'i ilk defa 1906'da *Behar* Dergisi'nin editörü olarak görmekteyiz. Derginin ilk yılda çıkan sayılarında yazıları konusunda dikkat çeken bir husus olmasa da derginin içeriği konusunda yön verdiği söylenebilir (Handžić, 1938, s. 310). Söz konusu derginin içeriğine bakıldığında Čaušević'in talebi ile derginin Türkçe yazılmış bir bölüm ihtiva ettiği görülmektedir (Behar, 1906, s. 1). Handžić (1938), 1907'de *Behar*'ın düzenlenmesinden bir yıl sonra Čaušević, 1325 hicri yılında *Mekteb* takvimini yayınladığını dile getirmiştir. Bu derginin önemi büyüktür, çünkü Čaušević bu dergide yeni oluşturulan *Arebica* alfabesini öğretmek için giriş yazısı yayımlandı (Pandža, 1938, s. 306). Çalışmalarının ilk yıllarında, Čaušević'in daha çok yayıncılığa odaklandığı ve daha az yazdığı söylenebilir, çünkü bu yıllarda kaleminden çıkan kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. *Arebica* adlı yeni bir alfabenin temellerini attıktan sonra Čaušević, 1908'de *Arebica* alfabesiyle yazılan *Tarik* dergisini hayata geçirdi (Bayram, 2016, s. 59). *Tarik* kişisel olarak Čaušević'in girişimiyle başlatılan ve 1908-1910 arasında yayınlanan bir dergidir. Čaušević iki yıl boyunca *Tarik*'in editörlüğünü bizzat yapmıştır. Bu süreçte kendisine ait olduğu düşünülen imzasız birçok makalesi bu dergide yayımlandı (Handžić, 1938, s. 309). Čaušević, *Tarik*'in başlatılmasının temel nedeni olarak, Bosna halkının dünyadaki bütün Müslümanları birleştiren ve onları bir arada tutan, Arap harfleriyle bağlantılarını kaybedeceği endişesi taşıdığını açıkça belirtmiştir (Čaušević, 1908, s. 36). Čaušević'in çok sayıda yazısı bu dergide yer aldığı için son derece önemlidir. Čaušević'in *Tarik*'de yayınlanan çalışmalarından bazıları şunlardır:

- *Bergivi* eserinin çevirisi (1908). Bu eser Muhammed Pir Ali'ye aittir. Bu eserin çevirisinin *Tarik* editörlüğü tarafından yapıldığı söyleniyor olsa bile, çevirinin Cemâleddin Čaušević tarafından yapıldığı bilinmektedir (Handžić, 1938, s. 310).
- *Dedenin Menakibleri*. Bu eserinde Čaušević'in, Bosna-Hersek'teki Müslümanların sosyal ve ekonomik durumunu inceleme ele aldığı görülmektedir. Bu eser aynı zamanda Čaušević'in Boşnakların durumu hakkındaki eleştirilerini ihtiva etmektedir. Eser düzyazı biçiminde ve bir dizi hikâyeden oluşmaktadır (Tarik, 1908, s. 63).
- *Vaazlar*. Bu eserin Čaušević'e ait olduğu kesin olarak bilinmektedir. Başka eserlerden yapılan çevirilerin yanı sıra burada ayrıca mübarek günler veya gecelerden söz edilmektedir. Eser incelendiğinde, ön sayfada *ilk cildi* yazdığı görülmekte, sanki Čaušević'in eserine devam etmek istediği anlamına gelmektedir, fakat ilerleyen dönemde devamı yazılmamıştır (Handžić, 1938, s. 310).
- *Kısa Tarihi İslâm*. Bu kitap, dinin temeli ve tarihi hakkında bilgi edinmek amacıyla, *Mekteb-i İbtidâiyye*'deki (reform Müslüman okulları) çocuklar için başlangıç kitabı olarak yazılmıştır. Kitap aynı zamanda İslâm inancının tüm tarihini özetlemektedir. Hz. Âdem'den başlayarak Allah'ın son elçisine kadar olan süreyi kapsamaktadır (Čaušević, 1909, s. 31).
- *İlmihal* (İslâm İnancının Temelleri). (Handžić, 1938, s. 310).

Cauşeviç hem kendisi kitap yazmış hem de başkalarının yazdığı kitapları yayınlamak için çaba göstermiştir. Cauşeviç'in yayınlanmasında etkili olduğu kitaplar şunlardır:

- *Sufara* (*Arebica* alfabesinin başlangıcı). Cauşeviç'in en yakın ortaklarından Ahmed Mahinić tarafından yazılan *Arebica* ders broşürüdür. Bu kısa broşür 1907 yılında Cauşeviç'in himayesinde olan *Mekteb* takviminde yayınlanmıştır (Handžić, 1938, s. 311).
- *Mevlid hakkında birkaç söz* (Dvie-tri o Mevludu). Mevlid, özü itibarıyla Süleyman Çelebi'ye ait bir eserdir, Hafız Salih Gaşević tarafından Boşnakça'ya çevrilmiştir. Bu eserin yeni baskısındaki giriş sözü Cauşeviç tarafından yazılmıştır (Čaušević, 1914, s. 2).
- *İslamski velikani* (İslâm büyükleri). *Tarık* dergisinde yayınlanan bu eserin asıl yazarı Muhammed Seid Serdarević'tir. Birçok araştırmacı eserin Cauşeviç tarafından yazıldığını düşünüyordu, ancak bu çalışma özel bir baskıya girdiğinde kapak sayfasında Muhammed Seid Serdarević'in ismi açıkça görülmektedir (Handžić, 1938, s. 311).
- *Bidajetul-inasu*. Sejjullah Proha Efendi'ye ait bir eserdir. Bu eserin önsözü Cauşeviç tarafından yazılmıştır. Önsözde Bosna-Hersek Müslümanlarının Doğu Müslümanları ile olan bağlarını sürdürmenin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır. *Arebica* dilinin Boşnak halkı için ehemmiyeti de burada açıklanmıştır (Handžić, 1938, s. 311).
- *Fikh'ul-İbadat*. Muhammed Seid Serdarević tarafından yazılmış bir kitaptır. Bu kitap hem mekteplerde hem de medreselerde temel ders kitabı olarak okutulmuştur (Traljić, 1971, s. 95).
- Mehmed Handžić (Hanciç), Cauşeviç'in bilimsel çalışmalarının kime ait olduğu noktasında çekincelerini belirtmektedir. Cauşeviç kitaplarını yazdığı sırada, dinî kitapların basılmasına karşı büyük bir direnç olduğu için, Handžić çoğu kitapların bu nedenle imzasız kaldığını düşünmektedir (Handžić, 1938, s. 312). 1910'da *Tarık* dergisinin durdurulmasının ardından, Bosna-Hersek'teki *İmam ve Muallimlerin* haber bülteni olan *Muallim* dergisi gündeme gelmiştir (Traljić, 1971, s. 96). Cauşeviç bu derginin başlatılması konusunda faaliyetler göstermiş, fakat daha sonraki çalışmalarında pek katkısı olmamıştır (Handžić, 1938, s. 312).

2.2. 1913 – 1930 Arasındaki Çalışmaları

Cemâleddin Cauşeviç, Reisülulemâ görevine geldiğinde Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. Tabiatıyla bu şartlar altında Cauşeviç'in fikirlerini gerçekleştirmek için çok fazla hareket alanı yoktu (Imamović, 1991, s. 27). Bu nedenle hayatının bu evresinde, çalışma alanlarını analiz etmemize yardımcı olabilecek çok fazla eserle karşılaşmamaktayız. Hayatının bu bölümünde Sırp liderleriyle olan yazışmaları mevcuttur. Çoğunlukla, Sırp askeri ve siyasi liderlerle olan bu yazışmaları Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmektedir. Bu dönemde savunmasız Müslüman nüfusun korunmasını isteyen Cauşeviç Sırp ordusu komutanı Stepa Stepanović (Stepanović) ile yazışmıştır. Cauşeviç'in bu bağlamdaki yazışmalarını aşağıdaki kategorilere ayırmak mümkündür.

1. Okullardaki Müslüman çocuklarına uygulanan Aziz Sava (Sırp Kilisesi Bayramı) kutlamalarına ilişkin yetkili makamlarla olan yazışmaları.

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Bosna-Hersek'te Sırp yetkisi altında yeni bir hükümet kuruldu. Bu durumda yeni hükümet, okullardaki Müslüman çocuklarını Sırp Ortodoks Kilisesine ait olan bazı bayramlara katılmaya zorlayarak asimile etmeye çalışmıştı. Okullardaki Müslüman çocuklarını bu şekilde asimile etmeye çalıştıkları için Cauşeviç, hem Yugoslavya Krallığı'na hem de yetkili bakanlara bir dizi mektup gönderdi. Müslüman çocukların bu türden merasimlerde zorunlu tutulmamasını talep etti ve bu duruma şiddetle karşı çıktı (GHBA, V-737, No. 2061/18).

2. Sırp Ordusu Yüksek Komutanlığına, Generallere ve Bakanlara, Balkanlar'ın farklı bölgelerinden gelen Müslümanlara karşı işlenen suçlarla ilgili yazışmaları.

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, Balkanlardaki birçok Müslüman hem dini hem de siyasi olarak korunmasız kalmıştı. Müslümanların mülkleri ve yaşam alanları, hem Sırp yağma birlikleri hem de Müslümanların yaşadığı bölgeleri kontrol altına alan Sırp ordusu tarafından saldırıya uğramıştı. Böylece korunmasız bir Müslüman nüfusu kendi haline terkedilmişti. Bu sebepten dolayı Cauşeviç'ten yardım istemek için farklı taleplerde bulunuldu. Cauşeviç sorunları çözmek amacıyla bir ofis açtı ve yetkili makamlara çeşitli mektuplar aracılığıyla karşılaştıkları talihsizlik ve sıkıntılardan bahsetti. Özellikle kayda değer olan yazışmalar Sırp Ordu Komutanı Stepa Stepanović ile olan yazışmalarıdır (GHBA, V-737, No. 2061/18).

3. Müftülüklerle yaptığı yazışmalar, bildirimler ve talimatlar.

Cauşeviç, Reisülulemâ makamındayken her zaman mesai arkadaşlarıyla yakın temas kurmaya çalışmıştır. Çeşitli mektuplar ve bildirimler yoluyla, tehdit altında kalan Müslümanlara veya varsa müftüler tarafından yapılan hatalara değiniyordu. Özellikle, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonraki yıllarda müftülüklerle yakın ilişkilerini sürdürmüştü (GHBA, DZC-3-439, No. 443/30.)

- Cauşeviç dergilerle olan iş birliğini her zaman devam ettirdi ve ara sıra farklı makaleleriyle bu dergilerde yer aldı. Bu süre zarfında en çok çalıştığı dergiler arasında *Novi Behar*, *Gajret*, *Kalendar Narodne Uzdanice*, *İslamski svijet* ve *İslamski glas* yer almaktadır (Handžić, 1938, s. 311).

1927'de *Novi Behar* dergisi yayınlanmaya başladı. Daha önceki dergilerde olduğu gibi, Cauşeviç bu derginin başlatılmasında önemli bir rol oynadı (Čaušević, 1927, s. 2). Cauşeviç'in *Novi Behar* dergisiyle çok yakın iş birliği vardı. Bu durum derginin ilk yıllarında yazılan çok sayıda makalede kendini göstermektedir. Bu derginin ilk iki yılında yazdığı ve yayınladığı makalelerinden bazıları şunlardır:

Novi Behar (1927); Birinci yılı ve ilk sayısında: “*Dini Yetkililere Yönelik Bir Yetki*”, “*Müslüman Kardeşler*”, “*Mektup ve Cevap*”. Yirmi ikinci sayısında “*Uydurma Hadisler*” adında makalesi, yirmi dördüncü sayısında ise, “*Bir Kitabın Özeti*” başlıklı bir makalesi bulunmaktadır (Kantardžić, 2007, s. 48).

Novi Behar (1928); Bu yılki derginin birinci sayısında “*Paylaşılan Öğretim*” adındaki makalesi, on beşinci sayısında “*Reisülulemâ'nın Tüm Dini Görevlilere ve Bunlardan Tüm Bosna Hersek Müslümanlarına Genelgesi*” adlı bir çalışması bulunmaktadır. On dokuzuncu sayısında “*Özerk Statü Gözden Geçirme İhtiyacı Üzerine*” makalesi yer almaktadır (Kantardžić, 2007, s. 412).

Bu dönemde ayrıca, Cauşeviç'in çalışmalarından *Gajret* topluluğu ile yaptığı iş birliğinden bahsetmek gerekir. Cauşeviç bu topluluk tarafından düzenlenen toplantılara düzenli olarak katılıyordu. 1928'de *Gajret* topluluğu tarafından *Müslüman Entelektüel Kongresi* düzenlendi. Bu kongrede “*Bosna Hersek'teki Eğitim Sistemi Üzerinde Bazı Değerlendirmeleri*” adlı çalışmasını sundu (Čaušević, 1928, s. 290).

2.3. 1930 – 1938 Arasındaki Çalışmaları

Cemâleddin Cauşeviç'in hayatındaki dönüm noktası kesinlikle 1930 yılı olmuştur. Pandža (Panca) ve Spaho'nun iddialarına göre, emekli olduktan sonra Cauşeviç hayatının son dönemlerini sağlık sorunlarıyla uğraşarak geçirmişti (Pandža, 1938, s. 306; Spaho, 1938, s. 296). Ancak Cauşeviç, en zor zamanlarda bile yazmaktan geri durmadı, çok sayıda dergide makalelerini yayınlanmayı sürdürmüştür. Süreli yayınlar ile olan ilişkisinin yanı sıra, üzerinde çalıştığı Kur'an-ı Kerim'in çevirisi de önemlidir. Bu dönemde en çok işbirliği yaptığı dergiler arasında *Novi Behar*, *Kalendar*, *Narodne Uzdanice'nin* yanı sıra yeni ortaya çıkan *İslamski Svijet* i *İslamski Glas* yer almaktadır. Cauşeviç'in bu dergilerde yayımlanan önemli makalelerinden bazıları şunlardır:

“*İbadet ve Ahlak Hakkında Birkaç Söz*” (*Nekoliko riječi o ibadetu i ahlaku*); *Narodna Uzdanica* (1933) 1.yıl.

“*Allah'ın Nuru Kimse Söndüremez*” (*Božije svetlo ne može niko ugasiti*); *Narodna Uzdanica* (1934) 2.yıl.

“*Hutbeler Hakkında Kısa Bir Not*” (*Jedno kratko objašnjenje o hutbama*); *Narodna Uzdanica* (1935) 3.yıl.

“*Cami*” (*Džamija*); *Narodna Uzdanica* (1936) 4.yıl.

“*Vahiy*” (*Objava*); *Narodna Uzdanica* (1937) 5. yıl.

Narodna Uzdanica dergisi ile işbirliğine ek olarak, Cauşeviç, eserlerinin çoğunu içeren *İslamski svijet* ve *İslamski glas* dergiler ile ortak çalışmalar yapmıştır. Causevic'in bu dergilerde yayınladığı yazılarından bir kısmı şunlardır:

“*Mübarek Ramazan Geliyor*” (*Mubarek Ramazan dolazi*); *İslamski svijet* (1933) 2.yıl.

“*Devamlılık ve Sabır*” (*Istrajnost i strpljivost*). *İslamski svijet* (1934) 3.yıl.

“*Matbaamızı Yayılalım ve Yardım Edelim*” (*Širimo i pomažimo muslimansku štampu*), “*Kur'an ve Müslümanlar*” (*Kur'an i Muslimani*) ve “*Bayram*” (*Bajram*); *İslamski glas* (1935) 1.yıl.

“*Gerekli Bir Açıklama*” (*Jedno potrebno objašnjenje*) ve “*Zilhicce*” (*Hac ve Kurban*); *İslamski glas* (1936) 2.yıl.

Emekli olduktan sonra, Cauşeviç kendini tamamen bilimsel çalışmalarına adanmıştır. 1930'dan sonra, Causevic *Novi Behar* dergisi ile birlikteliğini devam ettirmiştir. Causevic'in bu dergide yayımlanan yazılarından bir kısmı şunlardır:

“*Mutluluk Dini Görevleri Yerine Getirmektedir*” (*Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti*); *Novi Behar* (1932), 5. yıl.

“*İman ve İslâm*” (*Iman i Islam*); *Novi Behar* (1933), 6. yıl.

“*İyi ve Hayırlı İşlerde Yardımlaşın*” (*Potpomažite se u dobrim i pobožnim dijelima*),

“*Kur'an ve Müslümanlar*” (*Kur'an i Muslimani*), “*Korku ve Ümit*” (*Nada i strah*) ve *Merhum Dr. Safvetbeg Bašagić*; *Novi Behar* (1934), 7. yıl.

“Allah’ın Emirleri” (Božije zapovijedi), “Mekke ve İslâm” (Mekka i Islam) ve “Allah’ın Emiri” (Božija zapovijed); Novi Behar (1935), 8. yıl.

“Milletter ve Din” (Nacije i vjera); Novi Behar (1936), 9. yıl.

Söz konusu dergilerde Cauşeviç’in yazılarının içeriğine bakıldığında, konusunun ne olduğu kolayca anlaşılabilir. Emekli olduktan sonra, Cauşeviç’in yazıları sosyal konulardan daha çok dini konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Čaušević, 1932, s. 4; Čaušević, 1933, s. 4). Bu dönemde yayınladığı kısa makalelerinde, Bosnalı Müslümanların bazı hususiyetlerini özetlemektedir. Ayrıca bu yıllarda yeni başlayan dergiler için destek yazıları da yazmıştır. Bu yazılarında okuyuculara, Müslümanların gelişimine katkıda bulunacak bir derginin başlatılması konusunda desteklemeleri gerektiğini tavsiye etmektedir (Čaušević, 1933, s. 2). Burada makale şeklinde listelenen kısa çalışmalara ek olarak da, Cauşeviç diğer yayınlarda çok sayıda benzer makale yayınlamıştır. Dergilerde yayınladığı makalelere ek olarak, Cauşeviç Kur’ân-ı Kerim’in çevirisi üzerinde yedi yıl boyunca çalışmıştır (Nametak, 1939, s. 101).

Cauşeviç Kur’ân-ı Kerim çevirisi üzerinde Hafız Muhammed Pandža ile birlikte çalışıyordu. Ömer Rıza tarafından İngilizce’den Türkçe’ye çevirilen bu eserin asıl yazarı Hindistanlı Muhammed Ali’dir (Handžić, 1938, s. 312). Handžić’e (1938) göre, bu çeviri üzerinde Hafız Muhammed Pandža ile bir iş birliği söz konusu olduğu için çalışmadaki katkısı ve etkisi tam olarak bilinmemektedir. Nametak’a (1939) göre, bu eserin son bölümü Cauşeviç’e aittir. 1937’de Kur’ân-ı Kerim çevirisi 978 sayfa olarak Saraybosna’da yayınlanmıştır (Karić, 2008, s. 80). Halk tarafından memnuniyetle karşılanan bu çeviri çok fazla eleştiriye maruz kaldı, zira çevirenler kendi eseri üzerinde çalışırken, Ahmediyye hareketinin üyesi olan Muhammed Ali’ye ait olan çevirisini kullanmışlardı (Handžić, 1938, s. 312).

Cauşeviç, bu çevirinin önsözünde kendisini böyle bir girişime yönlendiren nedenleri açıklamaktadır. Bu çevirinin asıl amacı olarak Bosna-Hersek nüfusunun Müslüman kısmını Kur’ân-ı Kerim’in içeriğine ve anlamına yönlendirmek istediğini belirtmektedir (Pandža & Čaušević, 2014, s. 4). Diğer hedeflerini sayarken Bosna Hersek’in Müslümanları olarak kendi çevirimizi yapmaya ve inancımızı mükemmelleştirmeye istekli olduğumuzu ve dünyanın diğer bölgelerindeki Müslümanların bunu görmek istediğini dile getirmektedir (Pandža & Čaušević, 2014, s. 5).

3.Sonuç

Bu yazıda, Bosna-Hersek’in yirminci yüzyılda yetişmiş olan tarihi şahsiyetlerinden İslâm âlimi Cemâleddin Cauşeviç’in hayatı, mücadelesi ve eserleri hakkında ulaştığımız bilgileri vermeye gayret edilmiştir. Cemâleddin Cauşeviç’in kişiliği ve eserleri incelenirken, dönemin tarihsel şartları içinde bir değerlendirme yapılmaya ve bilimsel bir yaklaşımla tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Zor zamanda Bosna Hersek Müslümanlarının dini liderliği sorumluluğunu üstlenmiş, Avusturya – Macaristan işgalinin ve Birinci Dünya Savaşı yıllarının son derece ağır şartlarına rağmen, çok sayıda dini eğitim kurumunun oluşmasına öncülük etmiştir. Bununla birlikte Bosnalı Müslümanların maslahatı için mücadele edecek birçok derneğin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Hayatı ve eserleri ile onun tarihsel kişiliğinin önemini, kırk yıllık bir süreci ortaya koymaya çalıştık. Bazı çağdaşlarının da belirttiği gibi, reformlarının önemi, araştırmacının içinde bulunduğu zaman diliminden anlaşılabilir. Cemâleddin Cauşeviç’in başlattığı alfabe ve din eğitim reformu, Bosna ve Balkanlar’daki Müslümanların temel dini haklarını elde etmelerinde ve din eğitimlerini sürdürebilmelerinde son derece önemli etkisi olmuştur. Cauşeviç’in Bosna Hersek’in tarihinde genel anlamda hem mücadelesi hem eserleri hem de özverisiyle silinmez bir iz bıraktığı söylenebilir.

Kaynakça

- AKSOY, Ömer. (2018). Türk kültürü etkisinde teşekkül eden bir edebi gelenek: Boşnak Alhamiyado Edebiyatı. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 14 (6), 184-197.
- ARUÇI, Muhammed. (2003). Mehmed Cemaledin Çavuşeviç. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- ARUÇI, Muhammed. (2007). Reîsülulemâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- BAYRAM, Sibel. (2016). Bosna-Hersek’te Türkçe Basın: Tarik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (45), 58-63.
- BEGLEROVIĆ, Samir. (2014). Angažirani intelekt i praktični tesavvuf: Jedan portret Muhammeda Džemaluddina Čauševića“. *Znakovi vremena* 65/66 (7), 27-39.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1908). *Dedenin menakibleri*. Sarajevo: Tarik dergisi.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1908, Temmuz). O potrebi Tarika. *Tarik*, (3), 30-37.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1909, Nisan). Kratak Tarihi Islam, *Tarik*, (2), 32-40.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1914). *Dedini menakibi*. Mostar: Muslimanska Biblioteka.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1928, Eylül). Vjersko-prosvjetne prilike muslimana u Bosni i Hercegovini. *Gajret*,

(13), 289-300.

- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1932, Nisan). Sreća je u vršenju vjerskih dužnosti. *Novi Behar*, (19/20), 256-266.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1933, Nisan). Iman, Islam. *Novi Behar*, (19/20), 253-254.
- ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (1933, Temmuz). Međusobno se potpomazite u dobrim i pobožnim djelima. *Novi Behar*, (1/2), 1-3.
- ĐOZO, Husejin. (1970). Kur'an Časni. *Glasnik Vrhovnog Starješinstva u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji*, (1/2), 3-7.
- GAZI HÜSREV BEY KÜTÜPHANE ARŞIVİ, *Cemâleddin Cauşeviç yayınlanmamış belgeleri*, DZC-3-439/1930, No. 443/30.
- GAZI HÜSREV BEY KÜTÜPHANE ARŞIVİ, *Cemâleddin Cauşeviç yayınlanmamış belgeleri*, DZC-3-460/NG,
- GAZI HÜSREV BEY KÜTÜPHANE ARŞIVİ, *Cemâleddin Cauşeviç'in yayınlanmamış belgeleri*, DZC-4-510/1930, No. 125/930.
- GAZI HÜSREV BEY KÜTÜPHANE ARŞIVİ, *Ulemâ Meclis Arşivi*, V-737, No. 143/1919.
- GAZI HÜSREV BEY KÜTÜPHANE ARŞIVİ, *Ulemâ Meclis Arşivi*, V-737, No. 2061/18.
- HADŽIMULIĆ, Mustafa. (1938, Nisan). Šta je merhum H. M. Džemaluddin ef. Čaušević učinio za našu vjersku nastavu. *Novi Behar*, (20), 317-319.
- HANDŽIĆ, Mehmed. (1938, Nisan). Pabirci o naučno književnom radu rahmetli H. Džemaludina ef. Čauševića. *Novi Behar*, (11), 309-312.
- HASANOVIĆ, Bilal. (2010). *Islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini od 1850. Do 1941. Godine*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet u Zenici.
- İMAMOVIĆ, Mustafa. (1991). O političkoj aktivnosti Reis-ul Uleme Čauševića. *Glasnik Rijasetu İslamske Zajednice u Bosni i Hercegovini*, (1), 26-33.
- İMAMOVIĆ, Mustafa. (1994). Pregled razvitka İslamske zajednice u Bosni i Hercegovini. *Glasnik Rijasetu İslamske Zajednice u Bosni i Hercegovini*, (50), 53-63.
- İMAMOVIĆ, Mustafa. (1996). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka Zajednica Kulture Sarajevo.
- KANTARDŽIĆ, Azra. (2007). *Bibliografija Novog Behara*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka.
- KARIĆ, Enes & DEMIROVIĆ, Mujo. (2002). *Reis Džemaluddin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*. Sarajevo: Ljiljan.
- KARIĆ, Enes. (2008). *Mehmed Džemaludin Čaušević*. Sarajevo: Dobra Knjiga.
- MAHINIĆ, Ahmet. (1938). Lik i djelo velikog merhuma. *Gajret*, (4/5), 69-71.
- MALCOLM, Noel. (2011). *Kratka İstorija Bosne*. Sarajevo: Biblioteka Memorija.
- MILIĆEVIĆ, Ivan. (1938). Velikom prijatelju u spomen. *Novi Behar*, (20), 312-314.
- MULABDIĆ, Edhem. (1938). Merhum reis-ul-ulema H.M.Dž. Čaušević kao vaiz. *Novi Behar*, (11), 306-308.
- MULIĆ, Hamdija. (1925). İslamska vjerska nastava. *Gajret*, (9), 84-85.
- MULIĆ, Hamdija. (1938). Prosvjećivanje preko žive riječi i knjige. *Novi Behar*, (20), 316-317.
- MULIĆ, Hamdija. (1943). Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas. *Narodna Uzdanica*, (12), 102-108.
- NAMETAK, Alija. (1939). Merhum Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević. *Narodna Uzdanica*, (9), 99-106.
- PANDŽA, Muhammed & ČAUŠEVIĆ, Džemaludin. (2014). *Kur'an Časni – prevod i tumač*. Sarajevo: Libris.
- PANDŽA, Muhammed. (1938). Merhum Džemaluddin Čaušević. *Novi Behar*, (11), 297-306.
- SIKIRIĆ, Šaćir. (1938). Fragmenti iz uspomena na rahmetli Čauševića. *Novi Behar*, (20), 314-316.
- SPAHO, Fehim. (1938). Uspomene na merhuma Džemaluddina. *Novi Behar*, (20), 293-296.
- TRALJIĆ, Mahmud. (1971). Hadži Mehmed Džemaludin Čaušević. *Takvim*, (7), 92-97.